

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

**«ЗАМАНАУИ ЖАҒАНДЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ»**
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
27 мамыр 2022 ж.

СБОРНИК ТРУДОВ
международной научно-практической конференции
**«УСТОЙЧИВОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ СОВРЕМЕННОСТИ»**
27 мая 2022 г.

PROCEEDINGS
International scientific and practical conference
**«SUSTAINABILITY OF ECONOMIC SYSTEMS UNDER CONDITIONS OF
MODERN GLOBAL CHALLENGES»**
27 May 2022

Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Нур-Султан, Казахстан
Nur-Sultan, Kazakhstan

УДК 330
ББК 32
3-21

Редакционная коллегия:

Заведующая кафедрой «Туризм» к.э.н., профессор Муталиева Л.М.
Ответственная за НИР кафедры «Туризм» к.э.н., ассоциированный профессор Мусина К.П.
К.э.н., доцент кафедры «Туризм» Акишева А.С.

3-21 **Заманауи жаһандық сын-қатерлер жағдайындағы экономикалық жүйелердің тұрақтылығы:** халықаралық ғылыми-тәжірибелік конф. еңбектер жинағы. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022.

Устойчивость экономических систем в условиях глобальных вызовов современности: Сб. трудов межд. научно-практической конф. – Нур-Султан: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2022.

Proceedings of the international scientific and practical conference «**Sustainability of economic systems under conditions of modern global challenges**» Nur-Sultan, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 2022.

ISBN 978-601-337-680-6

Халықаралық ғылыми-практикалық конференция еңбек жинағында Қазақстан Республикасындағы және шетелдегі жаһандық сын-қатерлер жағдайында экономикалық жүйелердің орнықтылығын қамтамасыз етудің өзекті аспектілері қарастырылған.

В сборнике материалов международной научно-практической конференции рассмотрены актуальные аспекты обеспечения устойчивости экономических систем в условиях глобальных вызовов в Республике Казахстан и за рубежом.

The proceedings of the international scientific and practical conference consider topical aspects of ensuring the sustainability of economic systems in the face of global challenges in the Republic of Kazakhstan and abroad.

**УДК 330
ББК 32
3-21**

ISBN 978-601-337-680-6 © Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022
© Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2022
© L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022

Конференция Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Ресей халықтар достығы университетінің Қонақ үй және туризм Институты, Шота Руставели атындағы Батуми мемлекеттік университеті, Ташкент Мемлекеттік Экономикалық университеті, М. Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті және Бұқара Мемлекеттік Университеттерімен бірлесіп ұйымдастырылды.

Конференция организована Евразийским национальным университетом им. Л.Н. Гумилева совместно с Институтом гостиничного бизнеса и туризма РУДН, Батумским государственным университетом имени Шота Руставели, Ташкентским Государственным Экономическим университетом, Кыргызским экономическим университетом им. М. Рысқұлбекова, Бухарским Государственным Университетом.

The conference was organized by L.N. Gumilyov Eurasian National University together with the Institute of Hotel Business and Tourism of the Peoples' Friendship University of Russia, Batumi Shota Rustaveli State University, Tashkent State Economic University, Kyrgyz Economic University named after Musa Ryskulbekov, Bukhara State University.

Материалы публикуются в авторской редакции. Редакционная коллегия не несет ответственность за достоверность информации, приводимой авторами.

СЫРТҚЫ ОРТАНЫҢ БЕЛГІСІЗДІГІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ОРНЫҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Қалдыбаева Д.О., Қалдыбаев М.М.

Danira_77@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Экономика» ББ 2-курс докторанты,

Нұр-Сұлтан қ, Қазақстан.

Alikhan Bokeikhan University, Семей қ, « Бизнес және басқару»

кафедрасының аға- оқытушысы

Ғылыми жетекші-PhD, Исаева Б.К

Қазақстан экономикасының цифрлық дамуы кезеңінде елдің стратегиялық тұрақтылығын және қоғамның барлық салаларындағы осыған байланысты өзгерістерді қамтамасыз ету аймақтық басқару органдарының алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі болып табылады, өйткені қазіргі уақытта барлық деңгейдегі экономиканың ішкі теңгерімсіздігі мен тұрақсыздығы мәселесі экономикалық өсуді тежейтін негізгі мәселе болып табылады. Цифрландыру кезеңінде әлеуметтік-экономикалық жүйелердегі тиімді өзгерістер саясатымен бірге экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету өзекті, бірақ әлі де болса, жеткілікті зерттелмеген мәселе болып табылады.

Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде экономикалық жүйелердің тұрақты дамуын қамтамасыз етумен, тұрақтылықтың жекелеген түрлерін бағалаумен байланысты көптеген маңызды әдіснамалық және қолданбалы мәселелер шешілгенін атап өткен жөн. Бірақ алынған нәтижелер өтпелі кезеңдерде, атап айтсақ, экономиканың цифрлық трансформациясына бағдарлана отырып, сыртқы орта белгісіздігінің өсуімен байланысты жаңа сын-қатерлер мен қауіптердің пайда болуына негізделген дағдарысты жағдайларда экономиканың орнықтылық деңгейін реттеу мүмкіндігін ескермейді.

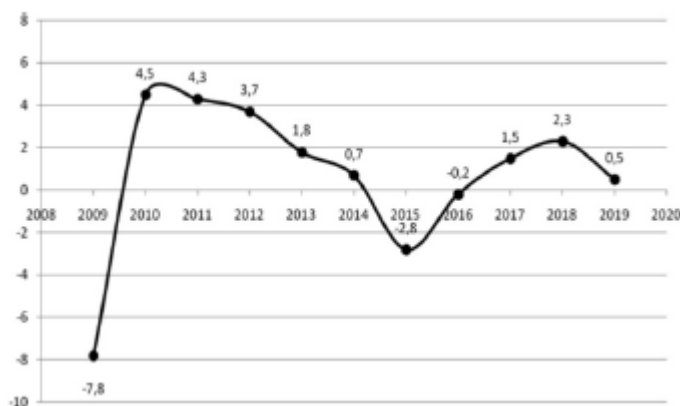
Экономикалық жүйелердің тұрақтылығы олардың жұмыс істеуі мен даму процесінде көрінетін негізгі қасиеті болып табылады. Тұрақтылық экономикалық жүйенің күйі мен мінез-құлқын болжайды, онда ол өзінің өмір сүруіне қажетті функцияларды жүзеге асырады, сонымен бірге оның жүйелік-құрылымдық тұтастығын әр түрлі қарқындылықта, бағытта және әр түрлі сыртқы және ішкі бұзылуларда көбейтеді. Кез-келген экономикалық жүйе сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен кез-келген бағытта жұмыс істеу режимінен ауытқуы мүмкін. Егер аздаған ауытқулар кезінде ол бұрынғы траектория бойынша қозғалысты жалғастыра алатын болса, жүйенің жай-күйі тұрақты және егер бұрынғы күйден ауытқулар уақыт өте келе өссе, тұрақсыз болып саналады. Бірқатар зерттеушілер экономикалық жүйелердегі дағдарыстық құбылыстардың себептері көбінесе олардың уақтылы әрекет етпейтіндігіне немесе болып жатқан өзгерістерге мүлдем жауап бермейтіндігіне байланысты деп санайды. Бұл, мысалы, нарық конъюктурасының өзгеруіне жауап ретінде экспорт құрылымының уақтылы өзгермеуінен, қолданылатын технологиялардың ғылыми-техникалық прогресс жетістіктеріне сәйкес келмеуінен және т. б. көрініс

табуы мүмкін. Осыдан жүйенің болып жатқан өзгерістерге уақтылы реакциясы дағдарыс жағдайының ауырлығын төмендетуге және оның тұрақтылығын арттыруға ықпал етуі мүмкін. Яғни, жүйе ішіндегі қолайсыз жағдайдың дамуын болдырмау үшін реттеу органдары жүйеге қажетті өзгерістер енгізу жөніндегі функцияларды белгіленген уақыт аралығынан кейін циклдік түрде жүзеге асыруға тиіс. Айта кету керек, жүйенің тұрақтылығы оның өзін-өзі ұйымдастыру қабілетімен тікелей байланысты, бұл жүйеде оның кеңістіктік, уақытша немесе функционалды құрылымының өзгеруіне әкелетін кооперативті әрекет пен оның компоненттерінің байланысы нәтижесінде пайда болатын тәртіпті құру процесін түсіну әдетке айналған [1].

Қазақстан экономикасының көп өлшемді теңгерімсіздігі оның тұрақсыздығының себебі болып табылады және халықтың әртүрлі топтарының табысы мен өмір сүру сапасы, жекелеген секторлар мен экономикалық қызметтің жекелеген түрлерінің даму деңгейлері арасындағы теңгерімсіздіктен, жекелеген аумақтардың дамуында, елдің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін құру мен пайдалану арасындағы теңгерімсіздіктен көрінеді.

2020 жылы Қазақстан Республикасының ЖІӨ өсімі 1,3% - ға дейін баяулады. 2020 жылы тау-кен өндірісі, көтерме және бөлшек сауда, қаржы және сақтандыру қызметі, мемлекеттік басқару және әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету ЖІӨ-нің өсуіне үлкен үлес қосты. Бірақ 2020 жылы ЖІӨ-нің өсуіне үй шаруашылықтарының тұтынушылық шығындарының, негізгі капиталдың жалпы жинақталуының және таза экспорттың өсуі негізгі үлес қосты. 2019 жылдың қорытындылары бойынша ЖІӨ құрылымында түпкілікті тұтынуға арналған шығыстардың үлесі 69,3% – ды (2018 жылы 67,9%), оның ішінде үй шаруашылықтары шығыстарының үлесі – 50,3% - ды (2018 жылы 49,7%), мемлекеттік басқару шығыстарының үлесі-18,6% - ды (2018 жылы 17,8%) құрады. [2].

Отандық сарапшылар, соның ішінде ЭЖМ: "соңғы бес жылдағы қазақстандық өсудің орташа жылдық қарқыны 1% - дан сәл асады (сурет. 1). Осындай кезеңдегі жаһандық экономиканың дәл осындай көрсеткіші-3,3-3,5%. Демек, Қазақстан тауарлар өндірісі мен көрсетілетін қызметтердің жалпы әлемдік көлеміндегі өз үлесін қысқартуды жалғастыруда,

Сурет. 1. Қазақстанның ЖІӨ өсу динамикасы, %

Әр жүйенің белгілі бір шекаралары бар. Жүйенің шекаралары қандай компоненттерді шешім қабылдайтын күштердің бақылауында деп санауға болатындығын және қайсысы олардың назарынан және құзыретінен тыс қалатынын анықтау үшін қажет. Экономикалық жүйе орнықтылығының шекаралары деп біз жаңа жаһандық сын-қатерлер мен әлемдік экономиканың даму үрдістері жағдайында ұзақ мерзімді перспективада экономикалық жүйенің орнықтылығын айқындайтын оның дамуының оң үрдістерін сақтау және бекіту үшін жеткілікті жүйенің негізгі параметрлері мәндерінің жол берілетін дәліздерін түсінетін боламыз. Кез келген экономикалық жүйе күрделі, динамикалық, сызықты емес. Оның ішкі жүйелері өзара байланысты және үнемі өзара әрекеттеседі, бір-біріне де, тұтастай алғанда экономикалық жүйеге де әсер етеді. Бүкіл экономикалық жүйенің тұрақтылығы үшін әртүрлі ішкі жүйелердің құрылымы мен маңызы әртүрлі. Экономикалық жүйенің барлық компоненттерінің тиімді өзара әрекеттесуі оның тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Бұл ретте, басты сипаттамасы экономикалық жүйенің тұрақтылығына деп санау керек емес, тек оның қабілеті қайтып қатысты равновесное жай-күйі немесе сақтауға берілген қозғалу траекториясын жағдайда возмущающих әсер, бірақ сондай-ақ оның қабілеті бар ресурстарды тиімді пайдалануға, үздіксіз арттыра көрсеткіштері өзінің даму өсірмей, шығындар жаңартылмайтын ресурстар.

Әлеуметтік-экономикалық жүйелердегі барлық процестерді сызықты емес N дифференциалдық теңдеулер жүйесі түрінде рәсімдеуге болатындығы белгілі.

$$\frac{dx}{dt} = f_i(x_1, x_2, x_3 \dots x_n), \quad (1)$$

мұндағы ($i = 1, 2, \dots N$), мұндағы n – уақыт өте келе тиісті параметрлердің саны t . кейбір әлеуметтік-экономикалық жүйені зерттей отырып, біз n типті теңдеулерден ұқсас жүйені аламыз (1).

Егер теңдеулер жүйесін жеңілдету принципі болмаса, әлеуметтік-экономикалық жүйені сапалы талдау өте қиын болар еді. Кез-келген әлеуметтік-экономикалық жүйеде жылдам, өте жылдам, баяу және өте баяу реакциялар мен процестерді ажыратуға болатындығы белгілі. Сондықтан (1) типті теңдеулер жүйесін талдағанда, жүйе қарастырылатын уақыт аралығы әрқашан қабылданады. [3]

Біз экономикалық жүйенің тұрақтылық шекараларын бағалаудың тұжырымдамалық моделін аналитикалық әдістермен зерттеуге болатын салыстырмалы қарапайым сызықтық емес теңдеулерді қарастыру және талдау арқылы қалыптастырдық. Модельді экономикалық жүйенің үш компонентінің жағдайын сипаттайтын сызықтық емес теңдеулер жүйесі түрінде қалыптастыру ұсынылады: қаржылық компоненттер, экономикалық және әлеуметтік. Экономикалық жүйеде оның тұрақтылығын бағалау үшін барлық үш күрделі өзара тәуелді компоненттердің – экономика, қаржы және қоғамның, сондай-ақ олардың арасындағы қатынастардың мінез-құлқы мен өзара әрекеттесуін ескеру және болжау қажет. Ол үшін олардың күйін сипаттайтын параметрлерді енгізу сұралады.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан экономикасының басты мәселесі - технологиялық артта қалу, Ұлттық экономика элементтерінің жұмыс істеуі мен өзара әрекеттесуінің тиімсіздігі. Зерттеу барысында, егер оның институционалдық құрылымының өзгеруі жүйенің жұмыс істеуінің негізгі параметрлерін рұқсат етілген мәндер шегінде сақтай отырып, әлеуметтік, экономикалық және қаржылық тұрақтылықтың бұзылуына әкелмесе, жүйенің динамикалық тұрақтылық қасиеті бар деген болжам жасалды.

Енгізілген болжамдарды ескере отырып, экономикалық жүйенің орнықтылық көрсеткіші (W) үш айнымалы функция ретінде ұсынылуы мүмкін:

$$W = a (YA, HЭБ HC), (2)$$

мұндағы УК-жүйенің тұрақтылығының қаржылық компонентін сипаттайтын айнымалы;

Уе-жүйенің тұрақтылығының экономикалық компонентін сипаттайтын айнымалы;

ҮС-жүйенің тұрақтылығының әлеуметтік компонентін бағалайтын айнымалы.

Тұрақтылықтың экономикалық құрамдас бөлігі өндірістік-технологиялық, коммерциялық, ұйымдастырушылық сипаттамаларды сипаттайтын көрсеткіштерді қамтиды. Қаржы компоненті қаржы ресурстарының жай-күйінің параметрлерін қамтиды, онда жүйе оларды тиімді пайдалану арқылы өнімді өндіру және өткізу процесін қамтамасыз етуге қабілетті. Тұрақтылықтың әлеуметтік құрамдауышы әлеуметтік инфрақұрылымның дамығандығын, қызметтің әртүрлі салаларын кадрлармен қамтамасыз етуді, еңбекке ақы төлеу деңгейін және т. б. сипаттайтын көрсеткіштерді қамтиды. Деректерді жинау нәтижесінде зерттелетін жүйенің тұрақтылығын сипаттайтын көрсеткіштердің үлкен жиынтығы қалыптасады.

Зерттелетін жүйенің жергілікті тұрақтылық көрсеткіштерін нормалау орташа геометриялық әдіс негізінде жасалуы мүмкін. Нормалау нәтижесінде алынған W жүйесінің динамикалық тұрақтылығының жалпыланған көрсеткіші нақты уақыт режимінде жүйенің жұмыс істеу жағдайын бақылауға және талдауға, сондай-ақ орнықтылықтың жоғалуын болдырмау және алдын алу бойынша алдын алу шараларын қабылдауға мүмкіндік береді. Негізгі ішкі жүйелердің орналасуы тұрақсызға қаншалықты жақын екенін бағалау үшін жүйе параметрлерінің өзгеру қарқынын талдау қажет. Ол үшін формуланы қолдануға болады:

(3)

мұндағы i -тұрақтылықтың қаржылық, экономикалық, әлеуметтік компоненттері;

- көрсеткіштің ағымдағы мәні.

- белгілі, сыни мәннен жоғары, тиісті жергілікті тұрақтылық көрсеткіштері;

Көрсеткіштің мәні 0-ден 1-ге дейінгі диапазонда өзгертіні анық. Мониторинг барысында жиынтықтан максималды мәндерді таңдай отырып, деструктивті факторлардың әсерінен тұрақтылықты жоғалтудың үлкен

тәуекелдеріне ұшырайтын салаларды анықтауға болады. Мониторинг барысында сондай-ақ осы көрсеткіштің ДТ кезіндегі серпінін талдау қажет.

Жүйенің тұрақтылығын бақылауды және рұқсат етілген мәндерден тыс тұрақтылық мәндерінің ықтимал шығарындыларын болжауды жүзеге асыра отырып, экономикалық жүйенің жұмыс істеу тиімділігін бақылау алгоритмін қамтамасыз ету.

Экономикалық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселесін шешуге жүйенің жұмыс параметрлерін белгілі бір тиімділік диапазонында ұстап тұруға мүмкіндік беретін элементтер, байланыстар мен процестер арасындағы динамикалық тепе-теңдік күйін сақтау идеясына негізделген тұрақтылықты басқарудың жаңа тұжырымдамасын қалыптастыру арқылы қол жеткізуге болады. Басқарудың жаңа тұжырымдамасы тұрақтылықты басқарудың арнайы контурын (ішкі жүйесін) бөлуді көздейді, онда сыртқы ортаның белгісіздігі мен серпінділігінің өсуі жағдайында экономикалық жүйелердің орнықтылық шекараларын талдау, бағалау және мониторингтеу рәсімі маңызды орын алуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионе [Текст] / У. Изард. - М.: Прогресс, 1966. - 659 с.

2. Шнипер Р.Н. Регион: экономические методы управления [Текст] / Р.И. Шнипер. Новосибирск: Наука, 1991. - 308 с.

3. Қазақстанның ЖҰӨ нің құрылымы мен динамикасы. Қазақстан экономикасының ағымдағы тенденциясы туралы бюллетень URL: <https://ac.gov.ru/files/publication/a/21974.pdf> (Дата обращения 13.05.2022).

Туристік дестинациялардағы экологиялық мәселелер

Жанділла Б.Д¹, Шохан Р².

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.,
Қазақстан Республикасы

E-mail: bimerei@mail.ru¹, roza-shokan@mail.ru²

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде түрлі бағыттағы мәдени-саяси, әлеуметтік, экономикалық өзгерістердің жүзеге аса бастағандығы белгілі. Сондай түбегейлі өзгеріс еліміздегі туризмнің де кең көлемді жүзеге асуына жол ашты. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында туризмнің, соның ішінде эко және этнотуризмнің дамуына ерекше көңіл бөлуді тапсырды.

Дегенмен, Қазақстанда туристік дестинацияларды қалыптастырып, бәсекеге қабілетті ірі туристік орталықтар құруда кездесетін мәселелер де жоқ емес. Олар алдымен елдегі инфрақұрылымның жеткілікті деңгейде дамымауы,